

HASZNÁLATI IRODALOM

KISS FARKAS GÁBOR

Lázs Sándor: Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján

Az anyanyelvű irodalom kezdetei

Balassi Kiadó, Budapest, 2016.

460 oldal, 3200 Ft

Lázs Sándor az utóbbi két évtizedben tanulmányok sorozatában világított rá a késő középkori magyarországi írásbeliség, azon belül is elsősorban a kolostori irodalomhoz sorolható kódexek történetére, forrásaira, nyelvhasználati jellegzetességeire;¹ ezért is övezte nagy várakozás összefoglaló művének megjelenését. Rögtön az elején le kell szögeznünk, hogy a mű talán felül is múlja ezeket a várakozásokat: nem válogatás az eddig megjelent tanulmányokból, nem is pusztán összegzésük, hanem teljesen önálló monográfia, amely csak egy-egy rövid részletében azonos a korábban megjelent tanulmányokkal, és két átfogó szempontból alkot új képet a magyarországi apácakolostorok késő középkori írásbeliségéről. Az első ezek közül a fennmaradt szövegek módszeres, műfaji alapú vizsgálata, a másik pedig a délnémet koldulórendi apácakolostorokra vonatkozó kutatási eredmények mélyreható, párhuzamként való aplikálása.

Míg a Lázs könyvének főcímében említett apácaműveltség egy Magyarországon keveset kutatott és diszciplinárisan nehezen elhelyezhető téma,² a kötet alcíme már teljes mértékben reprezentálja azt a tágabb ambíciót, amely a mű megszületéséhez vezetett. Az „anyanyelvű irodalom kezdeteiről” új összefoglalást írni, ráadásul teljesen új szempontok alapján, a magyar irodalomtörténet legnehezebb és

legnagyobb múltú feladatai közé tartozik. A magyar irodalomtörténetben kezdettől kulcsfontosságú volt, hogy az irodalmiság nyelve mikor és milyen közegben lett magyar, és ez a nyelvhasználat mikortól terjedt el az írásbeliségben. Közismert, hogy a magyar irodalom késő középkorból fennmaradt emlékei – bár kronológiailag tökéletesen párhuzamba állíthatók a vele egyidejű nyugat-európai írásbeliség műfajilag megfeleltethető elemeivel, hiszen az 1500 körül felvirágzó magyar kolostori irodalomnak jól látható német, angol vagy francia *pendant*-jai vannak – fejlődéstörténetileg, az irodalomtörténeti narratívában mégiscsak teljesen más pozícióban helyezhetők el. Röviden: nálunk az a kezdet, ami máshol a vég. Míg a késő középkori kolostori – nagyrészt apácákhoz köthető – „használati irodalom” (*Gebrauchsliteratur*) sokáig a középkori nyugat-európai irodalmak történeteinek csak az utolsó oldalain, „az próbatétus részben” szerepelt,³ Magyarországon a hozzá hasonló kéziratok és szövegek jelentik az önálló, magyar nyelvű irodalmi írásbeliség kezdetét.

Az irodalomtörténeti elbeszélésnek ezzel a problémájával már Toldy Ferenc szembesült, és azzal a romantikus huszárvágással oldotta meg, hogy a magyar irodalomtörténetben az apácák számára másolt késő középkori szövegeket elosztotta a lovagkor és a „klastromi irodalom” között, s ez utóbbit csak mint az előbbi folytatását prezentálta.⁴ A fő teljesítményt ebben az időben a „népies költészet” jelentette, amely azonban szövegeinél fogva sajnálatos módon elveszett, és ehhez csak lábjegyzetként tudtak hozzájárulni a vallásos költészet fordításai, mint például az *Alexandriai Szt. Katalin verses legendája*.⁵ Talán a vallásos szövegek irodalmi értékének alábecsülése eredményezte, hogy már Toldy is elsősorban

1 ■ Csak a legfontosabbakat említve: Szent Ágoston regulájának XV. századi magyar fordítója: Váci Pál munkássága a 15. századi domonkos rendi reformban. *ItK*, 109 (2005), 188–204. old.; A megkerült Pozsonyi Kódex és Szegedi Antifonale, valamint két elkallódott kézirat, *Magyar Könyvszemle*, 122 (2006), 146–161. old.; A Birk-kódex keletkezése: alkotói szándékok és módszerek a 15. századi domonkos reformban. *ItK*, 110 (2006), 337–356. old.; A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük. *ItK*, 111 (2007) 421–457. old.; A Könyvecse néhány forrása és a kódex szövegének kora. *ItK*, 112 (2008) 306–318. old.; A Pozsonyi Kódex írói és műveltségük, *Századok*, 143 (2009) 467–486. old.; Latin és anyanyelv a magyar kódexirodalomban, *Magyar Könyvszemle*, 127 (2011), 425–444. old..

2 ■ Kivételként lásd Schwarcz Katalin munkáit: *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Scriptum, Szeged, 1994.; *Mert ihon jön a bonyotok és kezében új szoknyák*. Forrá-

sok a *klarissza rend magyarországi történetéből*. METEM, Bp., 2003.

3 ■ Az apácák irodalmi kultúráját a német szakirodalom már alaposan vizsgálta, de a konzervatívabb irodalomtörténetben még mindig csak kis szerepet játszik. Pl. Fritz Peter Knapp monumentális, a latin és német kolostori irodalmat példás részletességgel tárgyaló összefoglalásában egyáltalán nem kap helyet: *Die Literatur des Spätmittelalters in den Ländern Österreich, Steiermark, Kärnten, Salzburg und Tirol von 1273 bis 1439*, II/2. *Die Literatur zur Zeit der Habsburgischen Herzöge von Rudolf IV. bis Albrecht V. (1358–1439)*. ADEVA, Graz, 2004.

4 ■ Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időkől a jelenkorig rövid előadásban*. Athenaeum, Pest, 1872², 28–35. old.

5 ■ Toldy Ferenc: *A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig*. Heckenast, Pest, 1867², 98. old.

nyelvtörténeti emlékként tartotta fontosnak e szövegeket. A Toldy munkássága utáni fél évszázad kutatása (elsősorban Katona Lajos, Tímár Kálmán, Vargha Damján munkái) segítette átírni ezt a képet, és elsősorban a rendi hovatartozás alapján definiálta újra a késő középkori népnyelvi vallásos szövegekről alkotott irodalomtörténeti képet. Az ő forráskutatásai és szemléletük tükröződik Horváth János nagyszabású szintézisében, *A magyar irodalmi műveltség kezdetiben* (1931, 1935²). Horváth János összefoglalását két fő nézőpont, a népnyelvi írásbeliség megjelenése és viszonya a szóbeliséghez, valamint az egyes fennmaradt szövegek rendi kötődése határozza meg. Az anyanyelvi írásbeliség terjedésének módjairól és szintjeiről, a literátusok csoportnyelvéről, a fennmaradt „nyílt és zárt szövegekről” Tarnai Andor dolgozott ki a későbbiekben elméletet, melynek központi eleme volt a „másodlagos szóbeliség”, az az írásbeliségből leszűrődött szóbeli szubsztrátum, amelynek egykori létezéséről a fennmaradt szövegek párhuzamos frazeológiai elemei tanúskodnak.⁶ Az utóbbi évtizedekben azonban a kutatás meglepően keveset foglalkozott az egyes szövegek keletkezésének rendi, kolostori közegével vagy tágabb értelemben vett társadalmi-kulturális kontextusával. Lázs munkája most ebben az irányban indult el: ehhez kiváló alapokat nyújtott a 2009-ben, az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett nyelvemlék-kiállítás katalógusa⁷ és a kéziratos anyagnak az interneten is elérhető rekatalógizálása (nyelvemlekek.oszk.hu), valamint az a tény, hogy az elsősorban nyelvészeti-nyelvtörténeti fókuszú *Régi Magyar Kódexek* sorozatnak majdnem az összes kötetében megjelent már nyomtatásban, így a kéziratos szövege megbízható kiadásban hozzáférhető.⁸

A mintegy ötven késő középkori magyar nyelvű kézirat jelentős részét egykor apácák használták. Három apácakolostor írásbeliségének profilja bontakozik ki részletesebben a fennmaradt anyagból: a margitszigeti domonkos apácáké, az óbudai klarisszáké és a somlyóvásárhelyi premontrei apácáké. Lázs könyvének célkitűzése az apácák írásbeliségének kutatása mindhárom kolostorban, azonban a kötet hangsúlyait a ránk maradt anyag önmagában is megszabja: míg a Margitszigetről 13–16 kézirat származik, az óbudai klarisszáké pedig 9–12, a somlyóvásárhelyi premontreiekhez csak egy kézirat használata köthető bizonyosan, további három csak feltételesen. Ezekből az arányokból következik, hogy a könyv középpontjában a koldulórendi apácák, és elsősorban a margitszigeti domonkos apácák könyvkultúrája áll. Lázs három irányban nyit új utat a kutatásban. Egyrészt magabiztosan és a tárgykör alapos ismeretével felvértezve használja a margitszigeti domonkosok vizsgálatában a külföldi koldulórendi apácakolostorok késő középkori kultúrájával kapcsolatos friss kutatási eredményeket. Ezen a területen az új forrásközlések és átfogó történeti kutatások valóban forradalomhoz vezettek az elmúlt húsz évben, elsősorban Németországban.⁹ Külön ki kell emelnünk itt a nürnbergi

Szent Katalin domonkos apácakonventtel kapcsolatos eredményeket: itt maradt fenn a legjelentősebb népnyelvű kéziratos anyag a XV. századból, rendelkezésre áll a konvent könyvtárának XV. századi katalógusa, és jelentős részben ismert a kolostorban élők társadalmi összetétele is.¹⁰ Nem meglepő, hogy Lázs elsősorban ehhez a kézenfekvő párhuzamhoz fordul a margitszigeti viszonyok rekonstruálásakor. Bár az ötlet meglepően már korábbi tanulmányokban is,¹¹ itt teljes mértékben kiaknázva, minden szempontból megvilágító erejű: képet kapunk így az obszerváns reform menetéről, a domonkos apácák lelki gondozásáról, a közösségi felolvasás rendjéről, a népnyelvi nyelvhasználatról, a perikópa fordítások kolostori használatának nyelvéről, a zsolozsmázás szokásairól, sőt a kolostor építészeti elrendezésének elképzeléséhez is értékes párhuzamot kínál. Egy-egy német párhuzam (pl. az *Idvöz légy, Istennek szent anyja, menyegyei szent ajándok!* összevetése az *Ave morgensterne der Hymmel lucerne* kezdetű német fordítással, 255–257. old.) az egyes egyházi énekek használati alkalmát is meg tudja világítani, és ezek a közelítések, ha nem teljesen bizonyító erejűek is, mindenképp tanulságosak, különösen a hozzájuk kapcsolódó népszokások ismertetésével együtt.

Szintén újszerű ezen a területen – és még nemzetközi szinten sem túl elterjedt – a kötet interdiszciplináris – szövegeket és tárgyi emlékeket egyszerre

6 ■ Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Akadémiai, Bp., 1984, 227–251. old.

7 ■ „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Szerk. Madas Edit, OSZK, Bp., 2009.

8 ■ A kötetek listáját lásd http://nyelvemlekek.oszk.hu/tud/regi_magyar_kodexek (2016. 06. 23.).

9 ■ Andreas Rüter – Hans-Jochen Schiewer: *Die Predigt-handschriften des Straßburger Dominikanerinnenklosters St. Nikolaus in undis. Historischer Bestand, Geschichte, Vergleich*. In: *Die deutsche Predigt im Mittelalter*. Hrsg. von Volker Mertens u. a., Niemeyer, Tübingen, 1992.; Regina D. Schiewer: *Sermons for Nuns of the Dominican Observance Movement*. In: *Medieval Monastic Preaching*. Ed. Carolyn Muessig, Brill, Leiden, 1998. 75–92.; Marie-Luise Ehrenscheidtner: *Die Bildung der Dominikanerinnen in Süddeutschland vom 13. bis 15. Jahrhundert*. Steiner, Stuttgart, 2004.; Eva Schlottheuber: *Klostereintritt und Bildung. Die Lebenswelt der Nonnen im späten Mittelalter. Mit einer Edition des ‚Konventstagebuchs‘ einer Zisterzienserin von Heilig-Kreuz bei Braunschweig (1484–1507)*. Niemeyer, Tübingen, 2004.; *Studien und Texte zur literarischen und materiellen Kultur der Frauenklöster im späten Mittelalter*. Hrsg. von Falk Eisermann u. a. Brill, Leiden–Boston, 2004.; *Nonnen, Kanonissen und Mystikerinnen. Religiöse Frauengemeinschaften in Süddeutschland*. Hrsg. von Helmut Flachenecker u. a. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2008.; Ekkehard Borries: *Schwesterndspiegel im 15. Jahrhundert. Gattungskonstitution – Editionen – Untersuchungen*. De Gruyter, Berlin, 2008.; Réjane Gay-Canton: *Entre dévotion et théologie scolastique. Réceptions de la controverse médiévale autour de l’Immaculée Conception en pays germaniques*. Brepols, Turnhout, 2011.; Sabine Klapp: *Pragmatische Schriftlichkeit in Strassburger Frauenklöstern des späten Mittelalters*. In: *Schreiben und Lesen in der Stadt. Literaturbetrieb im spätmittelalterlichen Straßburg*. Hrsg. von Stephen Mossmann u. a. De Gruyter, Berlin, 2012. 207–232. old.; Sabine Klapp, *Das Äbtissinnenamt in den unterelsässischen Frauenstiften vom 14. bis zum 16. Jahrhundert: Umkämpft, verhandelt, normiert*.

mozgató – szemlélete.¹² A késő középkori kéziratok vallásos irodalom itthon sokáig elsősorban a nyelvészet kutatási területe maradt, kezdve attól, hogy Döbrentei Gábor a XIX. század negyvenes éveiben saját kései nyelvújítási kísérletének tápanyagát látta ezekben a szövegekben, egészen odáig, hogy a már említett, 2009. évi átfogó kiállítás is, ahol e kéziratokat együtt mutatták be, a *Nyelvemlékek* címet viselve. Lázs könyve irodalomtörténeti hangsúlya mellett figyelembe veszi a régészeti, történeti és liturgia-történeti tapasztalatokat is. Talán legkevésbé épp a nyelvtörténet eredményei kerülnek be az összképbe, de természetesen a *Régi Magyar Kódexek* sorozat szövegkiadási sorozatának paleográfiai tanulságai nagy hangsúlyt kapnak. A német analógiát Lázs a társtudományok terén is ügyesen használja, például a kolostor belső elrendezése kapcsán feltételezi, hogy a német példákhoz hasonlóan itt is volt a templom és a kerengő közös falában egy rácsos ablak. Az ilyen apró részletek rekonstrukciójakor válik feltűnővé, hogy mennyire hiányzik egy részletes összefoglaló mű az óbudai klarisszák és a margitszigeti domonkosok kolostorának nemcsak az építéstörténetéről, hanem gazdasági viszonyairól is a két kolostorral kapcsolatos okleveles források összeállításával – ezt azonban nyilván nem Lázs Sándor feladata megírni.

A harmadik fontos módszertani újítás – bár erre vannak előzmények a korábbi kutatásban –, hogy a

most már jól rekonstruálható és helyhez köthető kéziratanyagot nemcsak önmagában, hanem mint egy lokális szellemi műhely termékét összefüggéseiben tekinti, és új, funkcionális szemlélettel közelíti meg az anyagot. Munkájának itt mindenképp fontos előzménye Haader Lea kutatása arról, hogyan funkcionált a margitszigeti kolostor íróműhelye scriptoriumként, és a fennmaradt kéziratokban hogyan váltják egymást a kezek.¹³ De Lázs túllép a paleográfián, és a kéziratokat nemcsak írott szövegnek, hanem használati tárgynak, szó szerint „használati irodalomnak” tekinti, és azt firtatja, milyen szerepet tölthettek be a mindennapi hitéletben. Ebből olyan releváns kérdésfelvetések születnek, mint például az, hogy a *Jordánszky-kódex*nek a margitszigeti domonkosokhoz köthető bibliafordítása, alkalmas volt-e arra, hogy kiszolgálja a domonkos közösségek olvasmányigényét és liturgikus rendjét. Még ha negatív is a válasz erre a kérdésre, akkor is hasznos tanulsággal szolgál a *Jordánszky-kódex* egykori használatára vonatkozólag.

Lázs két fontos problémát eltérően lát az eddigi szakirodalomtól. Vitatkozik Tarnai Andorral abban a tekintetben, hogy a szókettőző fordítások valóban megőrizték-e a fordító mellett a másoló beavatkozását is. A *Lobkowitz-* és a *Debreceni-kódex* alapján arra a következtetésre jut, hogy a szókettőzés a fordító művelte lehetett. Ezt csak megerősíthetjük a késő középkori *copia*, a bőség elve alapján történő fordításra hivatkozva, amely nemcsak a terminológiai pontosság miatt kedvelte a részletezést, hanem esztétikai erényt is látott benne. Tarnaitól eltérően Lázs azt is látja, hogy a katekétikus szövegek fordításai őrizhettek egy orális szubsztrátumot, az évszázadok alatt kialakult szóbeli formulák leképeződését. Ezzel függ össze az a fontos tapasztalata, hogy „nincs két egyforma bibliai idézet, perikópafordítás” (91. old.). Mindez a magyar nyelvű irodalmi kánon hiányára mutat, és arra, hogy a fordítók alkalmanként inkább újrafordították a szövegeket, semmint hogy már egy meglévő teljes bibliafordítást vagy akár csak egy önállóan terjedő, akár szóbeli, akár írott perikópahagyományt követtek volna.

Határozott választ ad a kótet a korábbi szakirodalom egyik legfontosabb vitatott kérdésére: mennyire hathatott a domonkos rendi reform a népnyelvi írásbeliség kialakulására? Horváth János kapcsolta össze ezt a két fejleményt, de Málusz Elemér részletesen cáfolta ezt az álláspontot arra hivatkozva, hogy túl nagy időbeli távolság választja el egymástól a Leonhard Huntpichler által az 1450-es években levezényelt rendi reformot az első domonkos szövegtől, Váci Pál regulafordításától a *Birk-kódexben* (1474), és még nagyobb a fennmaradt terjedelmesebb kéziratoktól, amelyek java 1510 és 1531 között keletkezett. Lázs érvei amellet, hogy a reform hatott az anyanyelvi irodalom fejlődésére, itt is elsősorban a nemzetközi párhuzamokon alapulnak. Mind Altenhohenau, mind Nürnberg domonkos apácái a XV. század harmadik-negyedik évtizedében bekövetkezett reformot követően fordultak erőteljesebben a népnyelvi írásbe-

De Gruyter, Berlin, 2012.; Simone Mengis: *Schreibende Frauen um 1500. Scriptorium und Bibliothek des Dominikanerinnenklosters St. Katharina St. Gallen*. De Gruyter, Berlin, 2013.; Petra Kurz: *Lebenswelt Kloster. Das Gebetstagebuch der Windesheimer Chorfrau Angela aus St. Agneten in Trier (1465–1539)*. PhD Diss. Trier, 2014.

10 ■ Antje Willing: *Literatur und Ordensreform im 15. Jahrhundert. Deutsche Abendmahlsschriften im Nürnberger Katharinenkloster*. Waxmann, Münster, 2004.; Barbara Steinke: *Paradiesgarten oder Gefängnis? Das Nürnberger Katharinenkloster zwischen Klosterreform und Reformation*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2006.; *Die Bibliothek des Klosters St. Katharina zu Nürnberg. Synoptische Darstellung der Bücherverzeichnisse*. Ed. Antje Willing. Akademie, Berlin, 2010, 1–2. kötet.

11 ■ Lázs Sándor: A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége. In: *„Látjátok feleim...”* (lásd 7. l.), 123–139. old., és uo. Haader Lea, „Gömör-kódex”. 310–311. old.

12 ■ Talán a colmari Unterlinden Múzeumnak az apácakonventről rendezett nagyszabású kiállításának katalógusát lehet itt megemlíteni legfontosabb kísérletként arra, hogy teljes keresztmetszetet adjon egy késő középkori domonkos apácakolostor kultúrájáról: *Les Dominicaines d’Unterlinden, Colmar, 10 décembre 2000–10 juin, 2001*. Ed. Catherine Leroy, Somogy, Paris, 2000. 1–2. köt. Jeffrey F. Hamburger úttörő könyve az eichstätti St. Walburg bencés apácázárda vizuális kultúrájáról szintén ebbe az irányba mutat: *Nuns as Artists. The Visual Culture of a Medieval Convent*. University of California Press, Berkeley, Ca., 1997.; akárcsak az angliai Syon-apátság Brigittanővéreinek késő középkori könyvkultúrájával kapcsolatos kutatások is, amelyekből csak a legfontosabbakat említem: Vincent Gillespie (ed.): *Syon Abbey with the Libraries of the Carthusians*, ed. A. I. Doyle, British Library, London, 2001.; *Syon Abbey and its books*. Ed. E. A. Jones, Alexandra Walsham. Boydell Press, 2010.

13 ■ Haader Lea: A Nyulak Szigeti scriptorium mint műhely. *Magyar Nyelvőr*, 128 (2004), 196–205. old.; Haader Lea: Elena priorissza levele. *Magyar Nyelv*, 91 (1995), 420–431. old.

liség felé.¹⁴ Láznak abban minden bizonnyal igaza van, hogy Mályusz nem vette figyelembe, hogy ezeket a szövegeket közösségi olvasásra szánták, és magánolvasókat keresve nem látta meg az összefüggést a reform és a kolostori olvasmányok között, de az szembe-tűnő, hogy kronológiailag és történetileg egy ilyen „nagy elbeszélés” feszültséget teremtene. Tudásunk jelenlegi állásán nehéz összhangba hozni azt, hogy az ország vezetői, Szécsi Dénes érsek és Hunyadi János kormányzó által behívott Leonard Huntepichler nagyszabású domonkos reformjával¹⁵ egyidejűleg miért próbálnak a margitszigeti domonkos apácák kiszakadni a domonkos rend kötelékéből. Miért akarják őket 1468-ban kizárni a rendből? Anna perjelno határozott ellenállása vajon csak a rend központi – alapvetően Bécsből inspirált – irányításának, vagy a reformmozgalom egészének szólt? Bár az újabb kutatások is azt mutatják, hogy Huntepichler nagy hatással volt a latin nyelvi oktatásra, pedagógiai művei a népnyelv használatát népszerűsítették, és például a kassai domonkos kolostor intenzív könyvbeszerzési tevékenysége egyértelműen az általa kezdeményezett reformmozgalomhoz köthető,¹⁶ alapvetően mégis úgy tűnik, hogy az német irányítású és határozottan latin nyelvű reform volt. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy Váci Pál, az első, egyértelműen a margitszigeti domonkosokhoz köthető szöveg fordítója Huntepichler tanítványa és – amennyire ma ez a *Birk-kódex* szerény maradványaiból látható – reformtörékvéseiben szövetségese volt.

Lázs könyvével kapcsolatban a kritikának leginkább a részmegállapítások terén lehet helye. Sok helyen evidensnek tekint olyan összefüggéseket, amelyek alátámasztására sem a lábjegyzetekben, sem a közkezen forgó szakirodalomban nem találni bizonyítékot. Például nehezen érthető számomra, miért lenne „italiai humanista szokás”, hogy „a bekezdéseket, a fontos részeket vörös aláhúzásokkal jelölték” (121. old.). Természetesen lehet ez a humanisták szokása is, de a humanistákkal kapcsolatban máshol is olvashatunk

olyan megjegyzéseket, amelyek a késő középkori irodalom sokféleségével szemben álló egységes tömbként kezelik őket. Így megtudjuk, hogy a humanisták nem művelték – néhány kivételtől eltekintve – a hagiográfia műfaját: épp az utóbbi évtizedek kutatása mutatott rá, hogy mennyire központi fontosságú feladat volt a szentéletrajzok írása az egyházi udvarban élő vagy egyházi pályán mozgó humanisták számára. A kutatás erről inkább amiatt feledkezett meg, mert látszólag ellentétben áll a humanizmusról mint az antikvitás fel-támasztójáról vallott közkeletű vélekedéssel.¹⁷

Átfogóbb probléma, de szintén a humanizmussal kapcsolatos az a kérdés, hogy a népnyelvi irodalom kései, Jagelló-kori szélesebb körű elterjedése kapcsolatba hozható-e a Mátyás-kori humanizmus erőtel-jességével. Lázs szerint „feltűnő, hogy anyanyelvű kódexeink legtöbbje csak Mátyás halála után keze-keztet”, és a „Mátyás-kort egyértelműen az itáliai humanista kultúra határozta meg” (85. old.). E két ténnyel a post hoc, ergo propter hoc hibájába esünk. A Mátyás-kori humanizmus átható társadalmi ereje vitatható: nem tudjuk, milyen messzire tudtak eljutni az új kulturális eszmények a királyi udvaron, a cancellárián és néhány arisztokrata főpapi székhelyen túl. Ha alkalomadtán eljutottak is, az valószínűleg nem akadályozta volna meg az apácáknak szóló népnyelvi irodalom kibontakozását, hiszen a népnyelv és a kolostori humanizmus békés és termékeny együtt-élésére számos példát találunk az Alpoktól északra is (pl. a Lázs által is említett Caritas Pirckheimer vagy Benedictus Chelidonus személyében).¹⁸ A Mátyás-kori humanizmus Janus halála után tulajdonképpen nem létező latin verstermése mindenesetre arra utal, hogy az új stílár is és kulturális mozgalomnak nem voltak olyan mély társadalmi gyökerei, hogy a népnyelvet elfojtó hatást fejthessen ki (amilyet például az olasz irodalomtörténet szokott ugyanerre az időszakra feltételezni). Amikor Lázs azt írja: „Kétségtelen, hogy az egyházi reformok már ebben az időben is folytak, az uralkodó – és a családja is – támogat-

14 ■ Hasonló egyértelmű kapcsolatot állapít meg Hamburger is az obszerváns reform és az írásbeliség, illetve a liturgia megújulása között: Jeffrey F. Hamburger: Magdalena Kremer, scribe and painter of the choir and chapter books of the Dominican convent of St. Johannes-Baptista in Kirchheim unter Teck. In: *The Medieval Book. Glosses from friends and colleagues of Christopher de Hamel*. Ed. James H. Marrow et al. De Graf, Houten, 2010. 124–149. old.

15 ■ Harsányi András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*. Nagy K. Grafikai Műint., Debrecen, 1938. 39–58 old.; Klaniczay Tibor: Egyetem Magyarországon Mátyás korában. *ItK*, 94 (1990), 578–580. old.; Sarbak Gábor: Über die Tätigkeiten des Ordensreformers Leonhard Huntepichler OP in Ungarn. In: „*swer sinen vriunt behaltet, das ist lobelich. Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*”. Kiad. Márta Nagy, László Jónácsik, PPKÉ, Piliscsaba-Bp., 2001. 152–155. old.; Kiss Farkas Gábor: Latin és népnyelv a késő középkori magyarországi domonkos kolostorokban – Leonhard Huntepichler: Directio pedagogorum. *ItK*, 120 (2016), 225–247. old.

16 ■ Vö. Eva Frimmová: Najstarší knižný fond košických dominikánov. In: *Knihá 2008. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. SNK, Martin, 2008. 206–236. old.

17 ■ Lásd pl. Alison K. Frazier: *Possible Lives: Authors and Saints in Renaissance Italy*. Columbia University Press, New York, 2005.; *The Saint between Manuscript and Print in Italy, 1400–1600*. Ed. Alison K. Frazier, Centre for Reformation and Renaissance Studies, Toronto, 2015.; és különösen David J. Collins: *Reforming Saints. Saints' Lives and Their Authors in Germany 1470–1530* (Oxford University Press, Oxford, 2008.), aki részletesen foglalkozik azzal a téves nézettel, miszerint a humanizmus *per se* hagiográfiaellenes lenne. A Hungarica-anyagból is megemlíthetjük Iulius Siculus Szent Gellért-életrajzát: Borsa Gedeon: Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda. *Magyar Könyvszemle*, 96 (1980), 377–384. old. Hasonlóképp meg lehet említeni Giovanni Garzonit, aki Bakócz Tamás számára egy Szent Ágoston-vita összeállításába vágott bele. Lásd Florio Banfi: Giovanni Garzoni ed il cardinale Tommaso Bakócz primate d'Ungheria. *L'Archiginnasio*, 31 (1936), 120–139. old.

18 ■ Lásd Franz Posset: *Renaissance Monks: Monastic Humanism in Six Biographical Sketches*. Brill, Leiden, 2005.

19 ■ Hadrovics László: *A magyar Huszita biblia német és cseh rokonsága*. Akadémiai, Bp., 1994. Vö. Madas Edit: Hadrovics László: A magyar Huszita biblia német és cseh rokonsága. *ItK*, 99 (1995), 648–651. old.

ta a szerzetesi megújulást, de az anyanyelv szerepét a klasszikus kultúra mámorában nem ismerték föl” (85. old.), akkor ne feledjük, hogy nemcsak Mátyás, de II. Ulászló, sőt viszonylag sokáig egyetlen magyar uralkodó sem ismerte fel az anyanyelvi írásbeliség támogatásának fontosságát. Azt is hozzá kell tennünk, hogy Mátyás idején az anyanyelvi bibliahasználat épp az általa üldözött huszitizmussal konnotálódott: nem kizárt, hogy a latin tartós elsőse ezel a politikai-ideológiai küzdelemmel is összefügg.

Egy másik nehezen érthető pontja Lázs könyvének az, hogy megkérdőjelezi a huszita Biblia huszita mivoltát, vagy legalábbis úgy ábrázolja a kutatás helyzetét, mintha megközelítőleg azonos erejű érvek szólnának a huszita keletkezés ellen és mellette. Bár ezen a ponton viszonylag kiterjedt bibliográfiát idéz, nemcsak Hadrovics László monográfiáját nem említi, aki eddig senki által nem cáfolt párhuzamok alapján a csehországi latin bibliák hatását feltételezte,¹⁹ hanem Galamb György tanulmányát sem,²⁰ aki meggyőzően érvelt a huszita eredet mellett, és hatásosan érvénytelenítette a Szabó Flóris által megfogalmazott kételyeket. Míg a huszita Bibliából fennmaradt zsolnároskönyvek, az *Apor-kódex*nek premontrei használata bizonyos,²¹ a *Müncheni* és *Bécsi kódex* premontrei jellegére csak Timár Kálmán mára módszertanilag meghaladott tanulmánya utal. Azt semmiképp sem mondhatjuk, hogy „[a] három kézirat – a *Bécsi*, az *Apor-* és a *Müncheni Kódex* – a kutatások mai állása szerint premontrei eredetű” (191. old.), mert ezt tudtommal egyedül Timár 1924-ben, Kalocsán megjelent könyve állítja.²²

A németországi párhuzamok alkalmazását érdemes lehet kiterjeszteni a kolostorok társadalmi összetételére is. Bár nagyon keveset tudunk arról, mi volt a középkor végén a még a legjobban ismert margitszigeti Boldogasszony-konvent apácáinak származása, a királyi alapítás és Árpád-házi Margit szoros kötődése már utal a kolostor arisztokrata jellegére, Ráskay Leáról pedig a szakirodalom régóta feltéte-

lezi – bár egyértelműen nem bizonyítható –, hogy a tárnokmester Ráskay Balázs rokona lehetett.²³ Délnémet területen hasonló jelenségek figyelhetők meg: különösen a nagyobb városokban vált az előkelő patriciusok és nemesek lányainak lakhelyévé a koldulórendi – akár domonkos, akár klarissza – zárda, ami láthatólag egyfajta leánynevelő intézetként is funkcionált. Már a magas belépési díjak miatt is (pl. 100 arany a bázeli Klingental domonkos konventbe vagy a kleinbaseli Szent Klára klarissza kolostorba) ezek az intézmények exkluzívak maradtak.²⁴ Klingentalról tudható, hogy a legtöbb apáca gazdag helyi családokból érkezett, és a XVI. század közepe előtt a colmari Unterlinden konvent nagyjából öt-száz, név szerint ismert apácája közül legalább 173 nemesi származású volt. Úgy tűnik, a helyzet hasonló volt más nagyvárosi központokban is, mint amilyen a strasbourgi Marché au chevaux vagy a mulhouse-i klarissza kolostor volt.²⁵ Még a nagyvárosoktól távoli Altenhohenauban is, ahol a személyi összetétel alapos vizsgálatára lehetőséget nyújtottak a fennmaradt számadáskönyvek, kimutatható, hogy többen távoli, nürnbergi patriciuscsaládokból érkeztek.²⁶ Az előkelő származás és az ezzel járó magasabb szintű oktatás feltételezésével talán revideálható lesz az a felfogás is, amely a magyarországi apácákra legfeljebb csak mint másolóokra, de semmi esetre sem mint szerzőkre vagy fordítóokra tekint (119. old). Ebben a tekintetben a magyar szakirodalom jóval konzervatívabbnak tűnik, mint a német.

Összességében Lázs könyve nagy nyeresége a magyar középkori irodalomtörténetnek. Újszerű, műfaji és funkcionális alapú összefoglalást ad a késő középkori apácáirodalom szövegeiről, és nemcsak problémákat old meg, hanem további kutatásokra is inspirál; azt kapja az olvasó, amit egy évtizedek alatt készült *magnum opustól* várhat. □

20 ■ Galamb György: A Huszita biblia és a ferencesek. Megjegyzések az első magyar bibliafordítás kérdéséhez. *Egyháztörténeti Szemle*, 10 (2009), 3–12. old.

21 ■ Lásd *Apor-kódex. 15. század első fele, 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Kiad. Haader Lea, Kocsis Réka, Korompay Klára, Szentgyörgyi Rudolf, Székely Nemzeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Bp., 2014.

22 ■ Timár Kálmán: *Premontrei kódexek: huszita vagy premontrei biblia?* Kalocsa, 1924. Timár esetlegesnek tűnő módon választott latin forrássanyaggal hasonlította össze a *Müncheni kódex* naptárát, majd a közös elírások alapján megállapította, hogy a „Münch. K. naptára legjobban megfelel a premontrei naptárnak” (40–41. old.). Természetesen semmi nem zárja ki, hogy ezek az elírások más kéziratokban is előfordulhattak, és a premontrei naptártól való eltérésekre sem tud magyarázatot adni. Hozzá kell tennünk, egy esetleges tökéletes egyezés sem igazolná, hogy a fordító a premontrei rendhez tartozott.

23 ■ *Cornides-kódex*. Kiad. Bognár András, Levárdy Ferenc, Akadémiai, Bp., 1967. 16–18. old. Ezt megerősítik az olyan

adatok, mint hogy Ráskay Katalin, Balázs leánya épp a Margitszigeten (Insula Leporum) adott zálogba Sárkány Ambrusnak 300 aranyforint értékben egy aranyláncot (DL 103139, 1523. aug. 9.). Bár nem tudjuk, hogy milyen rokoni kapcsolat lehetett Lea és Katalin között, egy ekkora összegből nemcsak egy kisebb adomány, hanem akár egy kolostori belépési díj is kitelhetett.

24 ■ Cf. Sabine Klapp: *Pragmatische Schriftlichkeit*, 216. old.

25 ■ Georges Bischoff: *Une mémoire noble: les dominicaines d’Unterlinden et leur environnement social du XIIIe au XVIIe siècle*. In: *Les Dominicaines d’Unterlinden, Colmar, 10 décembre 2000–10 juin, 2001*. Ed. Catherine Leroy. Somogy, Paris, 2000. vol. 1., 25. old.

26 ■ Melanie Hömberg: *Wirtschafts(Buch)führung im Kontext. Der Umgang mit Schriftlichkeit in reformierten Frauenklöstern in Süddeutschland*. Diss. München, 2013. 74–75. old. (https://edoc.ub.uni-muenchen.de/19134/1/Hoemberg_Melanie.pdf, 2016. 06. 22.)